

Hetman-Pyatkovska I. Morality and law as a fundamental outlook for the future of Ukraine

The article deals with such fundamental basis for shaping the future of Ukraine as law and morality. Concluded: the moral value of law is to become a guarantor of fair ensuring the rights, freedoms, interests and needs of the people and their communities in Ukraine. In the process of regulation of social relations a qualitatively new phenomenon — the moral and legal impact on social relations. Combining the essence of law and morality in a single entity the meaning of general goodwill, will have a positive value for the state of Ukraine, which seek to legal, social and democratic relations.

Key words: law, morality, moral and legal effect, the total goodwill.

УДК 340.1

*Ольга Євгеніївна Гольцова,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

НЕТИПОВІ СОЦІАЛЬНІ РЕГУЛЯТОРИ В КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сучасний політичний, соціальний, правовий світ зазнає суттєвих змін і трансформацій. Це пов'язано з багатьма причинами і, передусім, з перерозподілом соціального простору між державою та громадянським суспільством. Зрозуміло, що на зламі політичних і правових порядків на перший план можуть виступати нетипові регулятори суспільних відносин, першочерговим призначенням яких є саме упорядкування та унормування суспільних відносин у нових політичних і соціальних реаліях. Показовою у цьому контексті може бути, наприклад, роль революційної правової свідомості як своєрідного джерела права. Втім, без сумніву, це не означає «зміни правил гри» щодо нівелювання традиційних способів і методів соціальної регуляції. Це лише означає демонстрацію додаткових можливостей соціальної регуляції в разі, коли традиційні регулятори (право) не можуть у повному обсязі досягти поставленої мети, а саме: безперешкодно захищати права, свободи і законні інтереси людини в усіх сферах її життєдіяльності.

Нині в сучасному світі швидко виникають нові реалії життя, вирішуються старі проблеми, виникають нові протиріччя. Насамперед, у зв'язку з цим слід звернути увагу на такі явища, як нові загрози фінансовій стабільності, тероризм, війни.

У зв'язку з появою зазначених реалій виникає необхідність правового врегулювання таких ситуацій, існує потреба у виробленні відповідних правових механізмів і реалізації їх на практиці.

Права особи є однією з ключових наукових проблем, які всебічно вивчаються: з філософсько-гуманістичного погляду, в аспекті принципів перебудови правової системи, проведення економічної та культурної політики, боротьби з екологічними загрозами, злочинністю. З удосконаленням системи прав та свобод особи суспільство пов'язує виконання низки внутрішніх, міжнародних та глобальних завдань.

Проблеми реалізації прав особи та, власне, її права мають універсальний характер, вони є предметом дослідження усіх галузей суспільствознавства та низки правових наук, кожна з них визначає певну галузь життєдіяльності людини. Така диференціація забезпечує поглиблене

вивчення не лише сутності самої особи, а й найважливіших проблем її існування. З огляду на цю обставину юридична наука у галузі прав особи має складний спектр дослідження.

Наука про права особи розкриває зв'язок цих прав із політикою, філософією, релігією, оскільки права особи — це складне та багатовимірне явище. У різні епохи проблема прав особи незмінно залишалася політико-правовою, набувала або релігійного, або етичного, або філософського значення.

В умовах глобального світу права, свободи, обов'язки особи за важливістю посідають основне місце порівняно з іншими правовими явищами [1, с. 228–248].

Скажемо декілька слів про теорію правового регулювання як явища соціальної дійсності.

У процесі аналізу категорії «регулювання» виникає питання щодо її співвідношення з такою категорією, як саморегулювання (саморегуляція) систем, об'єктів, що підпадають під нормативний вплив.

Г. Мальцев зауважує, що саморегулювання означає, що система упорядковується автономно відповідно до притаманних їй внутрішніх закономірностей розвитку, вона є самодостатньою в інформаційному значенні, тобто в неї є все необхідне для того, щоб підтримувати себе та успішно розвиватися [2, с. 6].

Ю. Тихомиров серед таких форм нормативного регулювання, як державне регулювання, що здійснюється за допомогою законів та підзаконних актів; недержавне регулювання у вигляді норм суспільних організацій, професійних та інших об'єднань; техніко-юридичних норм у вигляді технічних регламентів, стандартів, які забезпечують параметри власне виробничо-технологічних процесів, так і відповідні дії суб'єктів; норм моралі, релігійних норм, традицій, звичаїв, правил ділового обігу, міжнародного регулювання у вигляді міждержавних правових актів та норм, що створені в процесі спілкування міжнародних економічних суб'єктів; стихійної регуляції, що має місце в результаті множинності певних дій, виокремлює і таку форму, як саморегулювання [3, с. 96–97]. Науковець вважає, що саморегулювання здійснюється у вигляді рішень, правил та норм, що приймаються безпосередньо населенням чи через локальні акти корпоративного характеру. Саморегулювання як прояв самоуправління відображає переважно соціальний аспект норм, прийнятих безпосередньо громадянами чи соціальними спільнотами. Це дає можливість Ю. Тихомирову наголосити не тільки на загальних, а й специфічних ознаках цієї форми регулювання, а саме: на тотожності суб'єкта прийняття та суб'єкта реалізації зазначених норм, використанні відповідних методів впливу на свідомість та поведінку людей. Крім того, розглянутий перелік, на нашу думку, слід доповнити нетиповими соціальними регуляторами.

Всі правові завдання вирішуються більш дієво, якщо зовнішнє регулювання та саморегулювання є фазами єдиного процесу організації та упорядкування системи [2, с. 6–7].

Термін «регулювання» (від лат. *regulo* — правило) означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність до чогось.

На думку Д. Керімова, термін «регулювати» означає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити у суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямку [4, с. 363].

Низка науковців термін «регулювання» відносять лише до права як системи норм та деяких інших специфічних правових засобів [5, с. 131–176]. Ми ж вважаємо, що процес регулювання притаманний і нетиповим соціальним регуляторам.

Втім, на нашу думку, сучасна правова теорія, на жаль, «обійшла» увагою проблематику, пов'язану з нетиповими соціальними регуляторами. Проте для того, щоб зрозуміти процес регулювання як такий, слід зрозуміти природу та сутність запропонованих регуляторів.

Різні аспекти цієї проблематики досліджували у своїх наукових працях відомі українські і зарубіжні вчені, серед них: С. Алексєєв, В. Баєв, В. Баранов, Ю. Блохін, К. Бюлов, В. Горшеньов,

Г. Дормідонтов, В. Камінська, М. Козюбра, Д. Мейєр, Г. Мен, Т. Мірошніченко, А. Міцкевич, Н. Оніщенко, К. Панько, І. Погрібний, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Шемшученко та ін.

Разом з тим більшість науковців зазначають, що дотепер у науці відсутня єдність думок із приводу юридичної природи нетипових соціальних регуляторів, їхнього місця в системі права в цілому й окремих його галузях зокрема, а саме щодо їх потенційної регулятивної здатності.

Деякі дослідники висловлюють думку, що прояви нетиповості мають тимчасовий характер, пов'язані з процесом удосконалення цього типу явищ, виникненням у ньому нових, що раніше не зустрічалися (або рідко зустрічалися), властивостей, елементів. Якщо типове — це те, що одержало масове поширення, то нетипове — це те, що ще не стало масовим, багаторазово повторюваним і перебуває в стадії становлення [6, с. 4]. На нашу думку, таке твердження не відображає реального стану речей. Не можуть бути тимчасовими, наприклад, такі класичні презумпції, як презумпція невинуватості або знання закону (правознайомства), які відомі і застосовуються ще зі стародавніх часів.

Наведений приклад ілюструє ту обставину, що вивчення проблеми нетипових соціальних регуляторів перебуває на етапі інтенсивного пошуку та вироблення суто наукового погляду на це правове явище. Виявлення природи, сутності, основних ознак, сфер застосування нетипових соціальних регуляторів є актуальним завданням сучасного етапу розвитку правової науки.

Поділ нормативно-правових приписів на типові і нетипові запровадив у юридичну практику А. Міцкевич. Як критерій «нетиповості» приписів він використав невідповідність змісту нормативного припису і форми його вираження. На його думку, нормативність нетипових приписів впливає з їхнього зв'язку з дією правових норм, сформульованих в інших приписах і вона повинна враховуватися при їхньому застосуванні [7, с. 35–37, 42–43]. Разом з тим, віддаючи належне введенню А. Міцкевичем основного поняття, на сьогодні такий погляд на нетипові правові регулятори є недостатнім.

В юридичній науці є чітке уявлення про норми права в його традиційному вигляді. Відносно нетипових соціальних регуляторів таке твердження зробити складно. Це пов'язано, з одного боку, з недостатнім комплексним вивченням цього феномену, на що звертають увагу більшість дослідників, а з другого боку, це поняття об'єднує широке коло юридичних явищ, які важко обмежити деяким єдиним визначенням без побоювання, що значна кількість фактів опиниться поза суттю такої дефініції.

Щодо типових властивостей норма права відносить те, що становить її класичну «композицію», виокремлюючи таке.

По-перше, припис норми завжди має двосторонній характер зв'язку сторін суспільних відносин: одній стороні правовідносин надається право (суб'єктивне право), на другу поклається юридичний обов'язок.

По-друге, зміст правила, що фіксується в нормі права, неодмінно припускає органічне з'єднання кількісних і якісних параметрів поведінки сторін: суб'єктивне право являє собою вид і міру можливого поведінки правочинної особи, юридичний обов'язок відповідно — вид і міру належного поведінки зобов'язаної особи, а юридична відповідальність — вид і міру примусового позбавлення благ, що безпосередньо належать винному.

По-третє, класична композиція правової норми відображає також специфіку її структурної побудови. Кожна норма права, як правило, складається із трьох частин: гіпотези, диспозиції і санкції — наукової моделі логічно й органічно об'єднаних природних частин складного явища. Всі вони взаємозалежні і у своїй сукупності розкривають нормальну «анатомію» нормативного припису. Відсутність хоча б однієї з частин, як зазначає автор, свідчить про те, що припис не може бути залучений до розряду норм права.

По-четверте, класична модель норми права акумулює в собі всі основні властивості права: нормативність, формальну визначеність, стабільність, владність. Крім того, норма права,

як класичне нормативне узагальнення, характеризується також тим, що включає в себе всі основні способи впливу на поведінку людей: дозвіл, зобов'язання, заборону.

Всі перераховані аспекти у сукупності характеризують норму права як класичний типовий нормативний припис.

Безумовно, і композиційно (структурно), і сутнісно нетипові соціальні регулятори відрізняються від типових (у цьому випадку правових). Проте ця відмінність є приводом для розгляду й аналізу їх потенційної регулюючої здатності. Нетипові нормативні приписи надзвичайно чисельні за природою і змістом та різноманітні за своїм призначенням, однак це не перешкоджає виявити основні загальні ознаки, надати класифікацію, а також дослідити, розкрити природу, зміст і призначення окремих нетипових правових регуляторів.

В. Горшеньов, таким чином визначає поняття, що досліджується: «Нетипові нормативні приписи — це приписи, так би мовити, “нестандартного” характеру, у них відсутні ті або інші властивості, ознаки, моменти, об'єктивно властиві класичній моделі норми права. Саме тому, що вони нестандартні, їх можна умовно іменувати “нетиповими” нормативними приписами. Нетиповість виражається, головним чином, у тому, що вони позбавлені традиційної логічності норми права, не містять або майже не містять деяких її природних елементів, у силу чого виглядають композиційно недосконалими, структурно незавершеними. Нетипові нормативні приписи стосовно норми права й змісту всього права мають субсидіарний характер, виконують роль обставин, що доповнюють всю композицію права, які зв'язують всі його елементи в єдину цілісність. Вони підсилюють нормативні властивості права тими або іншими відтінками й надають праву як цілісності композиційну завершеність, повноту» [8, с. 113–118].

О. Скаун пропонує таке визначення: спеціалізовані (такі, що забезпечують, або похідні) норми — це нетипові правові розпорядження, тобто розпорядження «нестандартного» характеру, в яких відсутні ті чи інші властивості, ознаки, об'єктивно притаманні класичній моделі норми права [9, с. 281].

Аналізуючи нетипові нормативні приписи у трудовому праві, В. Чуфаров визначає нетипові нормативні приписи як своєрідні елементи системи права, специфіка яких полягає або в особливій побудові змісту приписів (що відрізняється від побудови класичної моделі норми права), або особливому порядку їхнього встановлення [10, с. 6]. З урахуванням наведених вище визначень, можна узагальнити:

1) нетипові норми соціального регулювання (насамперед правові презумпції, аксіоми, фікції) утворюють важливу складову в загальній системі норм соціального регулювання, доповнюють класичні правові норми і допомагають вирішувати складні правові ситуації і колізії. Слід також констатувати, що у сучасний період зі зростанням складності і різноманітності суспільних відносин все більшого значення набувають принципи правового регулювання з використанням нетипових соціальних регуляторів;

2) враховуючи те, що нетипові нормативні приписи надзвичайно чисельні за природою і змістом, різноманітні за своїм призначенням, продуктивною є форма визначення поняття «від супротивного», тобто як відмінність у порівнянні з класичною моделлю норми права, для якої, як припускається, відомі всі основні властивості. Згідно з проведеним аналізом за такою формою формулюють визначення нетипової правової норми більшість дослідників;

3) застосовуючи у проблематиці раціональний підхід у подоланні складнощів, що виникають, науковцям слід приділити увагу щодо об'єднання нетипових нормативних приписів у певну класифікаційну систему з одночасним розкриттям природи, змісту і призначення кожної складової.

Констатуючи недостатній рівень теоретичного опрацювання проблеми нетипових соціальних регуляторів у правовій системі України, важливого значення для формування цілісної сучасної теорії правового регулювання набуває дослідження місця і ролі цих регуля-

торів на сучасному етапі у розвитку загальної теорії права, а також впровадження основних положень у сучасне законодавство України. Особливо важливою стає думка про те, що нетипові соціальні регулятори існують не просто як «теоретична модель» на папері, а повинні використовуватися для практичних потреб у сучасній правовій системі, особливо в умовах політичних та соціальних змін.

Список використаних джерел

1. *Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії* : монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. — К. : Юридична думка, 2008. — 344 с.
2. *Мальцев Г. В.* Социальные основания права / Г. В. Мальцев. — М. : Норма, 2007. — 800 с.
3. *Тихомиров Ю. А.* Нормативное регулирование: взлет или кризис? / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. — 2006. — № 4. — С. 96–97.
4. *Керимов Д. А.* Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. — 3-е изд. — М. : СГА, 2003. — 521 с.
5. *Дія права: інтегративний аспект* : монографія / кол. авт. ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. — К. : Юридична думка, 2010. — 360 с.
6. *Блохин Ю. В.* Нетипичные нормативные предписания их место и значение в процессе совершенствования законодательства / Ю. В. Блохин // Тезисы докладов на теоретической конференции аспирантов Института государства и права АН СССР. — М., 1988. — 206 с.
7. *Мицкевич А. В.* Акты высших органов Советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР / А. В. Мицкевич. — М. : Юрид. лит-ра, 1967. — 175 с.
8. *Горшенев В. Н.* Нетипичные нормативные предписания в праве / В. Н. Горшенев // Советское государство и право. — 1978. — № 3. — С. 113–118.
9. *Скаун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скаун ; пер. з рос. — Х. : Консум, 2001. — 656 с.
10. *Чуфаров В. Ю.* Нетипичные нормативные предписания в трудовом праве : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В. Ю. Чуфаров. — Екатеринбург, 2010. — 26 с.

Гольцова О. Є. Нетипові соціальні регулятори в контексті удосконалення теорії та практики правового регулювання

У статті наголошено на необхідності перегляду деяких усталених теоретичних позицій, формулювання нових підходів у теорії держави і права з метою удосконалення існуючої системи соціальної регуляції у нових політичних, економічних і соціальних реаліях. Зокрема, зазначено, що під час перерозподілу соціального простору між державою і громадянським суспільством певну цікавість викликає аналіз нетипових соціальних регуляторів, їх властивостей та потенційної діяльнісної сутності. Окремий вектор становить дослідження їх взаємодії з традиційною правовою регуляцією задля найбільш повного захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Ключові слова: нетипові соціальні регулятори, соціальна регуляція, право, громадянське суспільство, держава, права, свободи і законні інтереси людини.

Гольцова О. Е. Нетипичные социальные регуляторы в контексте усовершенствования теории и практики правового регулирования

В статье отмечена необходимость пересмотра некоторых устоявшихся теоретических позиций, формулирование новых подходов в теории государства и права с целью усовершенствования существующей системы социальной регуляции в новых политических, экономических и социальных реалиях. В частности, указано, что при перераспределении социального пространства между государством и гражданским обществом определенный интерес вызывает анализ нетипичных социальных регуляторов, их свойств и потенциальной деятельностной сущности. Отдельный вектор составляет исследование их взаимодействия с традиционной правовой регуляцией для наиболее полной защиты прав, свобод и законных интересов человека.

Ключевые слова: нетипичные социальные регуляторы, социальная регуляция, право, гражданское общество, государство, права, свободы и законные интересы человека.

Goltsova O. Custom social control in the context of improving the theory and practice of regulation

The article highlighted the need to reconsider some established theoretical positions, the formulation of new approaches in the theory of state and law in order to improve the existing system of social regulation in the new political, economic and social realities. In particular, it is indicated that the redistribution of social space between the state and civil society in particular interest is the analysis of atypical social regulators, their properties and potential activity-related entities. Separate vector is the study of their interaction with the traditional legal regulation, for the most complete protection of the rights, freedoms and legitimate interests.

Key words: atypical social controls, social regulation, law, civil society, the state, the rights, freedoms and legitimate interests of the person.

УДК 34 (091)

*Катерина Анатоліївна Губар,
аспірантка відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ В ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСАХ ПРОФЕСОРІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Професорські курси, які викладалися у Київській духовній академії (далі — КДА), мали комплексний характер і охоплювали питання різних галузей знань. Поруч із загально-освітньою, філософською, історичною та богословською складовою вони містили і суто юридичну компоненту.

Питання юридичної спадщини КДА досі практично не досліджувалися правознавцями, тому історіографія проблеми зводиться переважно до праць істориків і філософів В. Аскоченського, С. Голубева, М. Петрова, Д. Вишневського, Ф. Тітова, В. Нічик, В. Горського, Я. Стратія, А. Тихолаза, М. Ткачук, Н. Мозгової та ін. Утім, головним джерелом для нас є не висновки попередніх дослідників, а архівний матеріал, зокрема з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Правовий світогляд як сукупність ідей, переконань і поглядів щодо права відображається у багатьох академічних курсах КДА. До питань держави і права в Академії зверталися не лише у «профільних» викладах церковного і канонічного права. На рівні з ними проблеми правового світогляду порушувалися під час викладання морального богослов'я та історії філософії (зазвичай у цих курсах містився окремий розділ, присвячений державі та праву), або під час розгляду доробку того чи іншого мислителя, окрім загально-філософських питань, зверталася увага і на його державно-правові погляди.

Особливий дослідницький інтерес, на нашу думку, викликають курси морального богослов'я митрополита Платона (П. Рождественського), М. Олесницького й В. Екземплярського та курси історії філософії М. Олесницького, П. Ліницького й П. Рибинського. У нашій статті ми зупинимося на характеристиці життєвого шляху і правових позицій митрополита Платона та професора В. Екземплярського.

Платон (Порфирій Федорович Рождественський) (1866–1934) — православний церковний діяч і богослов. Народився у Курській губернії в сім'ї священика. У 1886 р. закінчив